

Step2Job – akateemisten S2-oppijoiden¹ kielitaitoa kehittämässä

Sinikka Vuonokari-Kämäräinen & Maija Paatero

Kielikeskus

Lapin yliopisto

As part of the Step2Job project (2016–2019), the Language Centre of the University of Lapland developed and piloted a language teaching model implemented in an e-learning environment and particularly designed for immigrants with a higher education background. The objective of the project was to find ways to further develop and enhance the language skills immigrants with a higher education background need in employment and active participation in Finnish society. In this paper, we present the results of an interview case study whose objective was to develop an initial understanding of what the learner profile of the Finnish as a Second Language (S2) learner might look like and, on that basis, discuss how the language teaching model could be further developed in order to better meet the needs of S2 learners with a higher education background. Although the study indicated that the language content related to S2 learner's own area of expertise and modes of working are perceived as important, the emphasis of language teaching should be on supporting students' professional identities through involving them in an academic expert community. This article discusses the potential role of Language Centres as units of higher education institutions in organizing Finnish language teaching for immigrants with a higher education background.

Avainsanat: digitaaliset osaamismerkit, kielen oppiminen, korkeakoulutetut maahanmuuttajat, suomi toisena kielenä (S2), verkko-oppimisympäristö

1 Johdanto

Suomen korkeakouluissa opiskelee opiskelijoita, joiden äidinkieli ei ole suomi tai ruotsi. Suomeen myös muuttaa korkeakoulutettuja, joiden työllistymisen esteenä on omalla alalla tarvittavan suomen kielen taidon ja vuorovaikutusosaamisen puutteellisuus. Kotoutumiskoulutuksessa tavoitteena on eurooppalaisen viitekehyksen mukainen kielitaitotaso B1.1 (OPH 2012: 24), mutta se ei useinkaan riitä toimimiseen asiantuntijana työelämässä tai opiskelemiseen korkeakoulussa.

Esimerkiksi EU- tai ETA-maiden ulkopuolella lääkäritutkinnon suorittaneen kielitaito arvioidaan yleisissä kielitutkinnoissa. Kun on saavuttanut tason 3 eli B1-tason, pääsee suorittamaan kliinistä osaamista mittaavaa laillistamiskäytöstä. Kuulustelussa menestyminen kuitenkin edelleen korreloi suomen tai ruotsin kielen taidon kanssa. (Tervola, Pajunen, Vainio, Honko & Mattila 2015) Perusopetusta antavien opettajien kielitaidon edellytykseksi sen sijaan on säädetty vaatimus erinomaisesta suullisesta ja kirjallisesta kielitaidosta (Asetus opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 986/1998).

Esimerkiksi hoito- ja opetusalan korkeakoulutetut maahanmuuttajat tarvitsisivat siis edistyneille tarkoitettua kielikoulutusta. Sitä ei ole kuitenkaan juuri tarjolla (OKM 2019: 31).

¹ Artikkelin on julkaistu alun perin Teoksessa Työelämän viestintä II, Arbetslivskommunikation II, Workplace Communication II, Kommunikation im Berufsleben II VAKKI-symposiumi XXXIX. Vaasa 7.–8.2.2019 (Toim.) Heidi Hirsto, Mona Enell-Nilsson & Nicole Keng. VAKKI Vaasa 2019. Sivunumerointia on muutettu.

Harvaanasutuilla alueilla, kuten Lapissa, B1-tason saavuttaneiden S2-oppijoiden kielenopetuksen ongelma on lisäksi, että paikkakunnalla ei ehkä edes olisi riittävästi maahanmuuttajia tietyn alan kielenopetusryhmää tai edes yhtä B1-tason ylittävää ryhmää varten.

Osana Lapin yliopiston ja Lapin ammattikorkeakoulun yhteistä ESR-hanketta *Step2Job – Työuralle osaamista tunnustamalla* Lapin yliopiston kielikeskuksessa pilotoitiin vuosina 2016–2019 kielenopetuksen mallia, jonka tavoitteena on Suomessa oleskelevien korkeakoulutettujen maahanmuuttajien työelämässä ja yhteiskunnallisessa toiminnassa tarvitseman kielitaidon vahvistaminen. Kielikoulutus oli tarkoitettu osallistujille, joiden kielitaito oli kielitaitotasolla B1 tai korkeampi. (Step2Job 2019) Step2Job-hankkeen kielikoulutuksen malli koostui moduuleista, joissa oli sekä yhteisiä sisältöjä että yksilöllistä opetusta ja ohjausta oppijoiden erilaisten tarpeiden ja alojen mukaan. Opetus toteutettiin lähes kokonaan verkko-oppimisympäristössä etätapaamisina.

Step2Job-hankkeen kielikoulutuksessa osaamista tunnistettiin digitaalisten osaamismerkien avulla. Hankittava osaaminen jäsennettiin nimenomaan työelämässä tarvittavien taitojen ja osaamisen kannalta mielekkäisiin kokonaisuuksiin siten, että digitaalisten osaamismerkien avulla tehdään työnantajalle näkyväksi työnhakijan tai työntekijän (erityis)osaaminen (ks. esim. Brauer 2019). Hankkeessa luodut ja pilotoidut osaamismerkit ovat Lapin yliopiston ja Lapin ammattikorkeakoulun ensimmäiset digitaaliset osaamismerkit.

2 Tutkimusasetelma

Tässä tapaustutkimuksessamme selvitämme, millaisia Step2Job-hankkeeseen kuuluvaan S2-kielikoulutuksen pilottiin osallistuneet korkeakoulutetut maahanmuuttajat ovat kielenoppijoina. Tämän perusteella pohdimme toisaalta sitä, millainen olisi kielenopetusmalli, joka vastaa korkeakoulutettujen S2-oppijoiden tarpeisiin, ja toisaalta sitä, mikä voisi olla korkeakoulujen tehtävä S2-opetuksessa.

Valitsimme aineistonkeruutavaksi kolmen pilotointiin osallistuneen S2-oppijan teema-haastattelun, koska halusimme saada tietoa informanttien kokemuksista rajatusta aihepiiristä, mutta antaa heille myös mahdollisuuden puhua laajemmin kuin vain vastaamalla kysymyksiin. Kaikkien haastateltavien kielitaitotaso oli vähintään tasolla B2, ja he kykenivät ilmaisemaan itseään sujuvasti suomeksi. Teema-haastatteluita on käytetty aineistona, kun on tutkittu S2-oppijoiden kokemuksia ammatillisen kielitaidon oppimisesta (esim. Kela & Komppa 2011; Suni 2011). Tämän tutkimuksen otos painottuu pilottiin aktiivisesti osallistuneisiin kielenoppijoihin, mutta se on kuitenkin edustava hankkeen kohderyhmän kannalta: kahdella haastatellulla on yliopistotutkinto omassa kotimaassaan ja yksi oli aloittanut ammattikorkeakouluopinnot Suomessa ja ollut aiemmin töissä Suomessa (ks. Step2Job 2019).

Yksilöhaastattelut toteutettiin ja tallennettiin verkko-oppimisympäristössä tammikuussa 2019 siinä vaiheessa, kun haastateltavat olivat osallistuneet noin neljän kuukauden ajan Step2Job-hankkeen kielikoulutukseen. Kysyimme oppijoilta heidän käsityksiään heidän omasta suomen kielen taidostaan, itselle ihanteellisesta suomen kielen kurssista sekä kokemuksiaan Step2Job-hankkeen kielenopetuksesta. Haastattelun teki opettajista se, joka ei ollut vielä opettanut haastateltavia opiskelijoita. Tavoitteenamme oli, että opettajan ja oppijan välille oppimistilanteessa rakentunut suhde ei vaikuttaisi vastauksiin.

Aineiston analysointiin sovelsimme aineistolähtöistä laadullista sisällönanalyysia: käytimme analyysiyksikköinä oppimista edistäviä, mahdollistavia tai rajoittavia tekijöitä. Lisäksi kysyimme aineistolta, kenen kanssa, missä tilanteissa ja missä ympäristössä kieltä opitaan sekä mitä S2-oppijat hahmottavat osanneensa ennen koulutusta, mitä he ovat oppineet koulutuksessa ja mitä he vielä haluavat oppia. Haastateltavien anonymiteetin säilyttämiseksi emme ole artikkelin esimerkkikirjainnoksissa identifioineet informanteja.

Tässä tutkimuksessa tarkoitamme korkeakoulutetulla maahanmuuttajalla henkilöä, jolla on korkeakoulututkinto tai korkeakouluopintoja tai muuta korkeakoulutasoista osaamista Suomesta tai kotimaastaan. S2-kielenoppijalla ymmärrämme sosiokonstruktivistisen oppimiskäsityksen perustalta henkilöä, jonka suomen kielen taito rakentuu toisena kielenä suomenkielisessä vuorovaikutuksessa. Oppimisen näemme aktiivisena kognitiivisena ja sosiaalisena toimintana (ks. Tynjälä 1999: 163), jossa osaavamman tuki on olennaista (Suni 2011: 19).

S2-oppimisen kannalta tässä tutkimuksessa pidämme siis tärkeänä oppimisympäristöä ja vuorovaikutusta siinä, mutta myös oppijan oppimiseen liittyviä ominaisuuksia ja aiempaa osaamista, jolle uusi osaaminen rakentuu. Vuorovaikutusosaamisella ymmärrämme, että se on tietoa, taitoa ja motivaatiota. Tiedot liittyvät tarkoituksenmukaiseen viestintäkäytännöihin ja taidot sen ennakointiin, säätelyyn ja arviointiin. (Valkonen 2003: 26)

Työelämäorientoituneessa S2-opetuksessa tällaisen aidon vuorovaikutuksen luominen on haaste erityisesti, kun ryhmässä opiskelee monen eri alan asiantuntijoita. Työelämäorientoituneella kielenoppimisella ymmärrämme sellaista kielen oppimista, jossa tavoitteena on saavuttaa riittävän hyvä kielitaito, jotta oppijan on mahdollista vakuuttaa työnantaja omasta asiantuntijuudestaan ja saada töitä asiantuntijana. Ammatillinen kielitaito kuitenkin kehittyy koko työuran; se on ”tilanteista taitoa hyödyntää ympäristön kielellisiä ja materiaalisia resursseja kunkin työtilanteen vaatimalla tavalla” (Virtanen 2017: 80, 83).

3 Korkeakoulutetut itseohjautuvat ja tavoitetietoiset S2-oppijat

Tutkimuksemme aineistosta rakentuu Step2Job-hankkeen S2-kielikoulutukseen osallistuvasta oppijasta kuva ensinnäkin tavoitetietoisena, motivoituneena ja itseohjautuvana

oppijana. Haastateltavat kokivat, että kielikoulutuksen aikana heidän kielitaitonsa oli kehittyneyt, mutta suomen kielen oppimistavoite oli vielä korkeammalla: he haluavat ymmärtää, puhua ja kirjoittaa ”suomea äidinkielenäytymisesti” ja ”puhua hyvää ja oikealla fraaseilla”.

Haastateltujen S2-oppijoiden vastausten perusteella oppimisen vastuu on oppijalla itsellään. Kielikoulutuksessa opiskeltujen sisältöjen lisäksi he muun muassa kertasivat itsenäisesti aiempien kielikurssien materiaaleja. S2-opettajalta odotettiin selityksiä ja vastauksia kysymyksiin, ja erityisesti oppijat kaipasivat kieliopin opiskelua jäsentämään ja täydentämään omaa osaamistaan. S2-oppijoille ei riittänyt vain oikean kielimuodon osaaaminen, vaan he halusivat ymmärtää kieltä kokonaisuutena:

- (1) Ja se on myös hyvin, että aina mie voin kysyä, että esimerkiksi tuo minä en ymmärrä tuo minä en ymmärrä, ja sitten opettaja – [opettajan nimi] selittää kaikki. **Ja sitten mie ymmärrän tuo sanan muodon tai jotakin, mitä se mistä se tulee.**

Haastateltavien tietoinen ja tavoitteellinen kielen oppimisen tapa oli heidän suomen kielen opiskeluhistoriansa aikana joutunut koetukselle. Yksi S2-oppijoista purki turhautumistaan kotoutumiskoulutuksen heterogeeniseen opiskelijaryhmään näin:

- (2) – – että esimerkiksi olin samaan aikaan puoli vuotta kotoutumiskurssilla, ja meidän ryhmässä oli opiskelijoita – – että **heidän kielellä ei ole esimerkiksi taivutusta** ja verbiä ja miten sanoa adjektiivia substantiivina. Ja ehkä he- ehkä **he eivät ymmärrä**, mitä se on, **mutta minulle se on vaikea, koska opettajan pitää toistaa sama asia monta monta monta monta kertaa**. Ja se ole ei se ole heidän vika totta kai, mutta se ärsyttää. Ja minulla on aina ollut se tunne, **että emme mene eteenpäin, koska joka päivä sama asia.**

Haastateltavien mielestä heidän suomen kielen oppimistaan edisti tunne siitä, että kaikki ryhmän oppijat ovat kielitaidoltaan ja koulutustaustaltaan samalla tasolla (esimerkit 13 ja 14). Haastateltujen S2-oppijoiden itseohjautuvuus ja motivoituneisuus ilmenee siis siten, että he olivat tietoisia omista tavoitteistaan ja hyödynsivät kielikoulutuksen tarjoaman mahdollisuuden täydentää osaamistaan.

Toiseksi, vaikka hankkeen S2-oppijat olivat itseohjautuvia, heitä luonnehtii aineistomme perusteella myös se, että he arvostavat pätevää suomen toisena kielenä -opettajaa. Kielikoulutuksen pilotissa loimme eri alojen S2-oppijoille vuorovaikutusympäristön työtavalla, jonka nimesimme kahvitaun keskusteluiksi. Niissä hyödynsimme oppimateriaalina yleiskielisiä tv-uutisia, joista etätapaamisessa keskusteltiin oppijoiden etukäteen valmistelemien kysymysten avulla. Työtapa sopiikin hyvin puhetaitojen harjoitteluun, sillä kuten Komppa (2015: 176–177) toteaa, juuri epävirallisissa tilanteissa voidaan puhua suomeksi myös työyhteisöissä, joissa virallinen työkieli on englanti. Tällaiset vuorovaikutustilanteet ovat kieltä toisena kielenä puhuville haastavia, koska ne eivät ole yhtä ennakoitavia kuin esimerkiksi rutiinomaiset kokoustilanteet (Jäppinen 2011: 200; Suni 2011: 13).

Tilannesidonnaisen oppimisen teorian (Lave & Wenger 1991) käsitys oppimisesta perustuu ajatukseen siitä, että oppimisessa olennaista on ympäristö, jossa oppijalla on oikeutettu asema. Kun hän oppii, oppiminen aiheuttaa muutoksen osallisuudessa siten, että oppijan asema muuttuu periferiasta kohti täyttä osallisuutta. Vaikka kahvitaun keskustelut -työtavassa keskusteluun osallistuvat olivat opettajaa lukuun ottamatta S2-oppijoita, yleiskieliset uutiset toivat tilanteeseen autenttisen suomen kielen ja keskustelussa oppija pääsee osaksi yhteiskunnassa käytävää keskustelua. Tämän voi ajatella vahvistavan myös osallisuutta yhteiskuntaan.

Tilannesidonnaisen oppimisen teorian mukaan työelämässä tarvittavaa kielitaitoa pitäisi oppia osana työyhteisöä. Tämä ei ole mahdollista, jos korkeakoulutettu maahanmuuttaja ei voi olla aidosti työyhteisön jäsen ennen kuin hänellä on jo hyvä yleiskielen taito ja ainakin jonkinlaista työssä tarvittavaa vuorovaikutusosaamista. Siksi ymmärrämme tilannesidonnaisen vuorovaikutuksessa tapahtuvan oppimisen lisäksi kielen oppimisen myös oppijan henkisinä prosesseina erityisesti, kun on kyse metakognitiivisten oppimistaitojen kehittämisestä (ks. Tynjälä 1999: 162–170).

Kahvitaun keskustelut -työtapa tutustuttaa S2-oppijat jo kielikoulutuksessa kahvitaukoihin sosiaalisena vuorovaikutusympäristönä. Työtavan tarkoitus on tuoda oppimistilanteeseen mahdollisimman paljon aitoon kahvitaun keskusteluun liittyviä elementtejä, jotta S2-oppijalla olisi mahdollisuus ennakoida epävirallisia vuorovaikutustilanteita työympäristössä ja siten päästä täydemmin osaksi työpaikan vuorovaikutusta. (Ks. myös Virtanen 2017: 78)

Kielen oppimisen näkökulmasta uutisista keskustelu mahdollistaa sen, että kun oppijat innostuvat keskustelun teemasta, heidän halunsa osallistua vuorovaikutukseen saa heidät toimimaan kielitaitonsa äärirajalla. Tilanne on silloin oppimisen kannalta hedelmällinen (Hakkarainen & Järvelä 1999: 241–242; Tynjälä 1999: 161). Tällöin kielestä tulee vuorovaikutuksen väline, eikä se enää ole oppimisen kohde. Tämä tarkoittaa sitä, että oppimisessa painottuu tilannesidonnainen oppiminen: oppiminen tapahtuu kielenkäyttötilanteessa, jossa opettajalla on täysi ja oppijoilla muuttuva osallisuus, mutta kaikilla kuitenkin oikeutettu asema. (Ks. Lave & Wenger 1991)

Oppimistilanteessa oppijat ja opettaja liikkuvat asemasta toiseen, kun tilanne välillä palautetaan yhteiskunnallisesta keskustelusta tietoiseen oppimiseen. Näin tapahtuu, kun opettaja, keskustelun svantovaiheessa tai sen jälkeen, ottaa esiin kieleen liittyviä asioita, joita oppija voisi kehittää:

- (3) Ja myös mie mie tykkään, että esimerkiksi kun me puhumme jostakin, ja [opettajan nimi] sitten hän kuuluu, mitä mie puhun. Ja sitten se on virhe. Ja sitten **kun mie ... lopetan puhua**, sitten hän selittää tuossa oli vähän virhe, että **se on paremmin sanoo näin ja näin**. – – Ja **sitten minä muistan. Ja seuraavalla kerralla minä käytän tuo sanan muoto tai jotakin jo oikeassa**.

Aineistomme S2-oppijat painottivat sitä, että oppimisen kannalta tärkeää on saada opettajalta henkilökohtaista palautetta kielenkäytöstä. Palautetta he työstivät tietoisesti ja kertoivat soveltavansa oppimaansa kielenkäytössään.

Kolmanneksi aineistomme S2-oppijat pitivät Step2Job-hankkeen kielikoulutusta hyvin suunniteltuna, ja he olivat tyytyväisiä siihen kuuluviin työtapoihin ja tehtäviin. Step2Job-kielikoulutuksessa koko ryhmälle yhteisiä etätapaamisia oli ollut kaksi tai kolme tuntia kerran viikossa sekä lisäksi henkilökohtaista ohjausta etätapaamisina noin kerran viikossa. Ainoat muutostoiveet liittyivät aikataulutukseen: oppituntien olisi hyvä olla hyvissä ajoin tiedossa, säännöllisesti samoina päivinä viikossa iltapäivällä tai illalla, jotta opiskelu on mahdollista sovittaa yhteen lastenhoidon, työn tai muun opiskelun kanssa.

Aineistomme haastateltavat olisivat opiskelleet suomea verkko-oppimisympäristön sijaan kuitenkin mieluummin lähiopetuksessa, jossa opiskelu nähdään sosiaalisena tilanteena, johon kuuluvat kiinteästi muut opiskelijat ja opettajat.

- (4) -- että kun **opiskelija ja opettaja on nenästyksen**, että kun ei verkossa. -- **Mie tykkään enemmän sellainen tilanne**, kun se on mie tulen joku yliopistoon, ja **siellä on paikalla opiskelijat ja opettaja**.

Lähiopetuksen ryhmää ja formaalia opiskeluympäristöä kaivataan tukemaan omaa keskittymistä opiskeluun, viemään ajatukset pois arkiaskareista, jotka verkossa opiskellessa ovat kotiympäristössä konkreettisesti näkyvissä.

- (5) **Verkko-opiskelua ei hyvä. Mie en tykkää** -- Se on tärkeä, et- juuri että irtautua tavallaan arjesta. **Kun omassa kodissa istutaan**, -- ja voisi että mie **kiinnitän** joskus **huomio**, että ahaa tää mää en tehnyt vielä, **pitää tätä tehdä**, mutta sitten siinä vaikka sii- tuota **luokassakin** vois omassa mielessä olla missä tahansa. Mutta se tavallaan **se itse ympäristö sillä tavalla pakottaa osallistua ja vuorovaikuttaa ja kuunnella ja vastata ja olla siinä läsnä**.

Positiivisimmin verkko-opiskeluun suhtautuu oppijoista se, jolla on kokemusta myös muusta verkko-opiskelusta Suomessa.

- (6) Mutta yllättävää mutta **se** [verkko-opiskelu] **on ihan oookoo**. Ja tuntuu mukavalta, kun ulkona on kylmä, mutta sinun ei tarvitse mennä mihinkään.

Verkko-opiskelu oli siis opiskelijoille olosuhteista johtuva valinta, johon he sopeutuvat. Ryhmätapaamisiin verkko-oppimisympäristössä osallistui samanaikaisesti korkeintaan neljä oppijaa. Nämä oppitunnit ja niihin liittyvät tehtävät rytmittivät suomen kielen opiskelua, ja S2-opettajan kanssa kahdenkeskisissä etätapaamisissa oppija sai henkilökohtaista tukea kielitaitonsa kehittämiseen.

4 Kielen oppiminen vuorovaikutuksessa

Step2Job-hankkeen kielikoulutuksessa S2-oppijat altistettiin erilaisilla työtavoilla tilanteisesti aidolle suomen kielelle. Esimerkiksiluentopassi-työskentelyssä oppijat seurasivat korkeakoulujen oman alansa suomenkielisiä luentoja joko läsnä luennolla tai verkkotalenteilta. Oppijat kirjoittivat jokaisesta luennosta raportin, jossa analysoivat luentoja ja refleктоivat omaa oppimistaan sekä luennon sisällön että siellä käytetyn kielen kannalta.

Tässä työtavassa kielenoppija pääsee osaksi tyypillistä akateemiseen opiskeluun liittyvää autenttista vuorovaikutustilannetta ainakin kuulijan ja havainnoijan roolissa. Akateemisiin opintoihin hakeutuvalla tämä työtapa antaa realistisen käsityksen siitä, kuinka hyvin oma kielitaito riittää luento-opetuksen seuraamiseen suomeksi. Toisaalta korkeakoulutuksen jo suorittanut voi oman alan luentoja seuraamalla opiskella nimenomaan oman alansa kieltä suomeksi, koska hänelle luennon aihepiirit lienevät tuttuja.

Jotta S2-oppija saisi varmuutta kertoa osaamisestaan suomeksi, ja siten hänen asiantuntijaidentiteettinsä vahvistuisi, Step2Job-hankkeen kielikoulutusmalliin kuului seminaarityöskentely. Sen tavoitteena on, että oppija pystyy tuottamaan alaansa koskevan tieteellisen tekstin tai omaan alaansa kuuluvan tekstilajin mukaisen tekstin. Seminaarissa oppija myös esitteli tekstinsä suullisesti ryhmälle, jonka jälkeen esitelmästä keskusteltiin ja annettiin palautetta. Eräs pilotin S2-oppija totesikin seminaariesityksensä jälkeen ilahtuneena, että hänhän osaa puhua omasta työstään suomeksi.

Haastattelussa yksi S2-oppijoista mietti ihanteellista suomen kielen oppimisympäristöään ja päätyi sellaiseen, jossa suomen kielen kurssilla hän olisi ainoana maahanmuuttajana ja muut oppijat olisivat äidinkieleltään suomenkielisiä.

- (7) – – että olisi hyvä, että ryhmässä olis suomalaisia eikä maahanmuuttajia. – – oikeaa suomea käytetään ei maahanmuuttajan suomea kurssilla. – – ja toki se että opettaja selittää niitä asioita, mitkä juuri maahanmuuttajalle voisi, että ei ymmärtää. – – semmoinen ryhmä, jossa opettaja tukee maahanmuuttajajäsentä ja jossa maahanmuuttajan jäsenen voisi tuoda tai uskaltaa myös kysyä – – Ja myös ryhmän jäseniä vähän tietävät, että ahaa nyt tavallaan hän ei ole tyhmä, hän myös hän oppii suomea, jos pysähdytään oppimisprosessia.

Esimerkissä olennaista on myös oppijan käsitys vuorovaikutustilanteesta sellaisena, jossa kaikki vuorovaikutukseen osallistuvat oppivat: kun ymmärrys kielen oppimisesta lisääntyy, kukaan ei pidä kielenoppijaa tyhmänä, vaikka hän joutuu keskeyttämään oppimistilanteen kieleen liittyvien kysymysten vuoksi. Tärkeää on myös opettajan hahmottaminen sekä substanssin että toisen kielen oppimisen asiantuntijana.

Opiskelumaaailmassa tällainen S2-oppijan kielen kehittymisen kannalta ihanteellinen vuorovaikutusympäristö lienee harvoin mahdollinen, eikä sellaisen mahdollistamiseen työpaikalla näytä olevan kiinnostusta ainakaan kaikilla työnantajilla: Kompan (2015: 173–

174) tutkimuksessa yli puolet työnantajista ei halua tukea työntekijänsä kielikoulutusta, vaan olettaa joko työntekijän tai vaihtoehtoisesti yhteiskunnan huolehtivan työntekijän riittävästä kielitaidosta.

5 Asiantuntijan ammatti-identiteettiä rakentamassa

Kun maahanmuuttaja muuttaa toiseen ympäristöön, myös hänen ammatillisuutensa sosiokulttuuriset ehdot muuttuvat, koska ammatillinen identiteetti perustuu koko ammatilliseen elämänhistoriaan (Matinheikki-Kokko 2007: 70; Eteläpelto & Vähäsantanen 2008: 26). Korkeakoulutetulla maahanmuuttajalla on usein toiveita jatkaa omaa asiantuntijuuttaan työelämässä uudessa kotimaassaan, mutta ammatti-identiteetti saattaa jopa tuntua murtuvan, kun työllistymisyriytykset epäonnistuvat (Matinheikki-Kokko 2007: 67).

Haastatteluaineiston perusteella pilotin S2-oppijoiden identiteetit olivat prosessissa: Osalla oli muuten asiantuntijan ammatti-identiteetti, mutta heiltä puuttui taito toimia asiantuntijana myös suomeksi. Osalla oli rakentumassa korkeakouluopiskelijan identiteetti välivaiheena kohti asiantuntijan identiteettiä.

Aineistossamme myös heikentynyt ammatti-identiteetti tuli välillisesti esiin, kun haastattelemamme S2-oppija koki, että Step2Job-kurssi oli paluu tuttuun, innostavaan yliopisto-oppimisympäristöön:

- (8) – – koska tuo kurssit antaa mulle uudestaan muistaa ja mahdollisuus tehdä jotakin [omalla alalla], ja se on uudestaan tosi mielenkiintoista mulle. – – Kun minä sanoin, että se referaatissa että se on pikku kuin tutkimus. Siksi se on mielenkiintoista. **Ja minulle se on tosi hyvä, että se on ammattiaihe.**

Kielikoulutuksen akateemiseen maailmaan ankkuroituvien tehtävien avulla hän pääsi palaamaan siihen asiantuntijaidentiteettiin, jonka hän oli joutunut jättämään muuttaessaan Suomeen. Strømmer (2017: 67–87) on tutkimuksessaan havainnut, että oppijan identiteetti vaikuttaa siihen, kuinka paljon suomea toisena kielenä puhuva panostaa kielitaitonsa kehittämiseen työssä. Jos maahanmuuttaja joutuu asiantuntemustaan vastaamattomaan työhön, hän ei välttämättä koe itseään täysivaltaiseksi yhteisön jäseneksi ja epäselvistä uranäkymistä aiheutuva näköalattomuus rajoittaa investoimista kielitaidon kehittämiseen. Sama näkyy myös aineistossamme: oppijaa innosti ja voimaannutti se, että osana kielikoulutuksen sanastoprojektia ja referaattitehtävää, hän luki suomeksi oman alansa kirjallisuutta ja teki työtä hänelle tutulla tutkivalla otteella.

- (9) Ja nyt uudestaan se on muistan – – ja **haluan kokeilla ehkä jotakin [tutkimusta x:n] alalla.**

Holmesin (2013) mukaan korkeakoulutetun työllistymisen edellytyksiä ei voi kuvata listana tarvittavia taitoja eikä työllistymistä voi ajatella sosiaalisesta asemasta määräytyvänä. Hän näkee, että tullakseen mahdollisesti työllistyväksi korkeakoulutetun tulee omaksua identiteetti, jolla vakuuttaa työnantajalle olevansa työllistämisen arvoinen. Tällaisessa identiteettityössä näemme tärkeänä korkeakoulutetun maahanmuuttajan suomenkielisen asiantuntijaidentiteetin vahvistamisen. Kela ja Komppa (2011: 186) ovatkin tutkimuksessaan havainneet, että työelämään juuri siirtymässä olevat sairaanhoitajat kokivat haasteellisena oman ammatti-identiteettinsä kielenvaraisen ilmentämisen sekä kasvokkaiskeskusteluissa potilaan omaisten kanssa että samalla työpaikalla toimivien muiden ammattilaisten kanssa.

Aineistomme S2-oppijat kokivat tarpeelliseksi oppia lisää kielioppia, puhumista ja puhekielen ymmärtämistä sekä oman alan suomea, joka täsmentyi vastauksissa nimenomaan oman alan sanaston osaamiseksi (ks. myös Komppa, Jäppinen, Herva, & Hämäläinen 2014: 7).

(10) Ja **[oman alan]-tieteellinen sanasto vielä puuttuu.**

Oman alan sanaston oppimisessa korkeakoulututkinnon suorittaneet maahanmuuttajat ovat siinä mielessä erityisasemassa, että heillä on usein kokemusta vieraan kielen opiskelusta ja ennen kaikkea heillä on jo oman alan sanasto hallussa äidinkielellään ja tutkinnon suorituskielillä. Oppijalla on siis täysi osallisuus omaan ammattiinsa tai asiantuntijuuteensa, mutta toisen yhteiskunnan kieli- ja työympäristössä. Aineistomme S2-oppija kuvasi oman alan sanaston oppimisen tarpeellisuutta ilmeikkäästi:

(11) Koska Suomessa melkein kaikki termit ovat, .. miten sanoa **suomen kielellä. Ja esimerkiksi venäjän kielellä keuhkoputketulehdus on bronhit. Ja se on melkein sama kuin englanniksi bronkaiitis. Elikä jos minä en tiedä, miten sanoa englanniksi, minä sanon bronhit, ja kyllä ihmiset ymmärtävät. Mutta suomessa se on keuhkoputkentulehdus.**

[haastattelija:] *Niin ja vielä pitkä sana.*

Joo pitkä ja tosi... **tosin tosi erilainen.**

Step2Job-hankkeessa oppijat ohjattiin tekemään omasta alastaan sanasto, jossa saanaan liitetään perusmuodon lisäksi vartalo ja sanan esimerkkikäyttöyhteys sekä sanasta mahdollinen ammattislangi-ilmaus. Koko sanasto ohjattiin tarkistuttamaan ennen sen opettelua kyseisen alan suomenkielisellä ammattilaisella. Kun oppija oli koonnut sanaston ja osoittanut sen hallinnan sanakokeessa ja kirjoittamalla tekstin, jossa käytti sanastoaan, hänelle myönnettiin tätä koskevaa osaamista kuvaava digitaalinen osaamismerkki. Tässä työtavassa kyse ei siis ole vain irrallisten sanojen listan opettelusta.

Asiantuntijan on mahdollista hahmottaa, millaisen sanaston hän tietää alallaan tarpeelliseksi. Pilotin eri vaihtoehtojen kokeilujen perusteella useimmille paras vaihtoehto oli kuitenkin koota sanasto oman alan asiantuntijatekstin avulla. Oppija etsi esimerkiksi omaan alaan liittyvän artikkelin, jonka (kielellisen) soveltuvuuden opettaja tarkisti. Artikkelista

oppija poimi itselleen tärkeitä sanat ja koosti niistä kuva-sanakortiston (kuva), sanalistan tai miellekartan. Kielenoppimisen kannalta on tärkeää, että samalla oppija altistui myös oman alansa akateemisen tekstin ilmaisutavoille.

		Ambu elvytyspalje -palkee- ventiloida : ventilo- puhaltaa ilmaa : puhalla-, puhalta-	Kuntoutus kuntoutukse- suunnitella : suunnittele- päästä : pääse-
		Sydänsähkökäyrä eli EKG -käyrä- Sydänfilmi : -filmi- rekisteröidä : rekisteröi-	Kaikututkimus -tutkimukse- ultra(äänitutkimus) tehdä : tee-, teke- olla <i>ultrassa</i>

Kuva 1. Mukailtu esimerkki S2-oppijan kuva-sanakorteista. Kuva-sanakortit tulostetaan kaksipuolisina, jotta ne voidaan leikata yksittäisiksi kortteiksi

Haastatelluista kuva-sanakortiston itselleen tehnyt koki oppineensa sanastoa hyvin:

- (12) No tuo **sanastoprojektit oli minun mielestä tosi hyvä**, koska minä **tein** sellaisen sanasto-projektin **kuvasanasto**. Se oli tosi hauska tehdä sitä. Ja **minä vielä muistan kaikki sanat**.

Vaikka kielikoulutuksen aikana ei ole mahdollista oppia kuin osa asiantuntijan tarvitsemasta oman alansa sanastosta, aineistomme perusteella merkittävää on oppijan kokemus siitä, että hankaliltakin tuntuvat sanat on mahdollista oppia. Suni (2010: 51) toteaa, että Suomi työkielenä -tutkimukseen osallistujat tuovat esiin omia pärjäämiskokemuksiaan olennaisina ammatillisen kielitaidon riittävyyden mittareina. Ammatti-identiteetin kannalta on tärkeää, että asiantuntijalla on tunne siitä, että halutessaan hän voi käyttää suomen kieltä vaivatta, myös monimutkaisia ammattitermejä.

6 Toimijana akateemisessa oppimisympäristössä

Eryteisesti haastateltavien vastauksissa korostui opiskelu yliopisto- ja ammattikorkeakoulukontekstissa: jokainen haastatelluista painotti akateemisen oppimisympäristön tärkeää merkitystä oppimisensa kannalta (ks. myös esimerkit 2, 8, 9). Osalle akateeminen oppimisympäristö merkitsi tasa-arvoista asiantuntijoiden toimijuutta ja tiedon käsittelemisen tapaa (esimerkki 13), osalle taas lähinnä akateemisia käytäntöjä, esimerkiksi asiakirja-pohjien muotoseikkoja (esimerkki 14).

- (13) -- opettaja ei vain muokkaa, mitä minä kirjoitan oikeasti suo- ka- suomeksi, ei vain **suomen kieltä, mutta hän on myös kiinnostunut aiheesta ja mitä minä teen**. Että se on minä nimeän sen kuin **se on yliopiston taso**. Se on korkeakoulun ylempän korkeankoulun taso -- Tässä mie tykkään. Ja se on ja se on aina... **se on uudestaan, kun minä tuntun, että minä uudestaan kun yliopistossa**. Että tuo... tuo korkea taso, se on hyvä.

Osallisuuden näkökulmasta on kyse siitä, että kun opettaja on kiinnostunut oppijan valitsemasta aiheesta ja oppijan tekstiä käsitellään akateemisesti kiinnostavana asiana, ei vain suomen kielen harjoitustekstinä, oppija ja opettaja osallistuvat tasavertaisemmin akateemiseen maailmaan. Tällöin heillä on asiantuntijuuden kannalta täysi jäsenyys, kun heidät asemoidaan akateemisina asiantuntijoina eikä hierakkisessa suhteessa olevina kielen opettajina tai oppijoina. Akateemisen maailman täysivaltaisen jäsenyyden tunnustaminen näyttääkin voimaannuttavan oppijaa, vahvistavan hänen identiteettiään myös suomenkielisenä oman alansa asiantuntijana, mikä taas, ainakin haastattelemiemme opiskelijoiden tapauksessa, lisää intoa opiskella suomen kieltä.

Muotoseikkojen hallitseminen voi näyttäytyä akateemiseen yhteisöön kuulumisena. Aineistomme S2-oppija koki tärkeäksi saada asiakirjapohjia kirjallisia tehtäviä varten ja siten varmuutta suomalaisiin opiskelukäytänteisiin.

- (14) Mutta vaatimuksia oli ihan semmoisia ammattikorkeakouluisia. – huomasin, että itse en voi enää palauttaa tehtävää, en- ellei se olisi sitä **ammattikorkeakoulun vaatimuksien näköistä**. – – Mutta esimerkiksi se **referaattitehtävä se kyllä oli juuri semmoisella tasolla**, että pitäis tuota noudattaa niitä sääntöjä. Ja nyt voin sanoa, että tää a- **tämä tehtävä auttaa minulle**, että **nyt mun pitäs referoida kirjoja**, ja se jollain tavalla auttaa sitten tekemään niitä tehtäviä. Elikkä pohjat... **tavallaan on- löytyi sitä pohja jo, mitä mie tavallaan etsinkin.**

Step2Job-hankkeen työelämään siirtymässä oleville osallistujille opintosuoritukset eivät olleet kovin tärkeitä, vaan nimenomaan oppiminen. Sen sijaan korkeakouluopiskelijalle juuri opintopisteet motivoivat opiskelemaan kieltä. Step2Job-hankkeessa osaamista jäsennettiin osaamismerkkien avulla. Pilotin kokemusten perusteella digitaalisten osaamismerkkien käyttöönotossa esimerkiksi korkeakoulujen kielikeskusten tulisi tehdä yhteistyötä keskenään, jotta samanlaisesta osaamisesta myönnettävät merkit olisivat yhteismittaisia. Toisaalta yhteistyötä tulisi tehdä myös työelämän edustajien kanssa, jotta työelämässä tarpeellista osaamista kuvaavien osaamismerkkien kriteerit kuvaisivat sellaista osaamista, josta on työnhakijalle hyötyä, kun hän haluaa vakuuttaa työnantajan omasta potentiaalistaan työllistettäväksi.

7 Päätäntö

Step2Job-hankkeessa kehitetyn kielenopettamisen mallin pilotoinnin perusteella tärkeää on se, että itseohjautuva, motivoitunut ja tavoitteistaan tietoinen korkeakoulutettu asiantuntija oppii keinoja sekä kielen että vuorovaikutusosaamisen itsenäiseen opiskeluun ja saa pätevältä S2-opettajalta osaamisestaan palautetta. Jotta S2-oppija voisi omaksua työelämässä tarpeellista vuorovaikutusosaamista, hänet tulisi altistaa asiantuntijan työn kannalta mahdollisimman autenttiselle kielelle.

Hankkeessa pilotoidun mallin rakentuminen moduuleista mahdollisti sen, että oppija voi valita itselleen tarpeelliset kokonaisuudet. Pilotin perusteella kehittäisimme harvaan-asutulla alueella korkeakoulutettujen S2-opetusta nimenomaan verkko-opiskeluna. Jotta

pitkät välimatkat eivät tulisi esteeksi, kaikki opetus, ohjaus ja palaute olisi syytä järjestää etätapaamisina verkossa.

Aineistomme perusteella asiantuntijan oman alan kielisisällöt ja itseohjautuvuutta tukevat työtavat ovat tärkeitä, mutta vielä tärkeämpää on, että kielikoulutuksessa korkeakoulutetut S2-oppijat pääsevät osaksi akateemista asiantuntijayhteisöä. Maahan muuttaminen tarkoittaa myös ammatti-identiteetin muutosta. Siksi korkeakoulutettujen S2-oppijoiden kielikoulutus tulee rakentaa sellaiseksi, että asiantuntija voi rakentaa, ja jopa eheyttää, omaa asiantuntijan identiteettiään.

Aineistomme perusteella oman alan suomen kielen osaaminen vahvistaa ja monipuolistaa korkeakoulutetun asiantuntijan identiteettiä. Tämä on tarpeen siinä tilanteessa, kun korkeakoulutetun pitää vakuuttaa työnantaja siitä, että hän on työllistämisen arvoinen (ks. Holmes 2013: 548–551). Step2Job-pilotissa kielenoppimisen malli oli askel työhön, mutta mallissa kokeillut työtavat sopinevat myös työssä – aidosti tilannesidonnaisessa vuorovaikutustilanteessa – tapahtuvan oppimisen jäsentämiseen ja tukemiseen.

Jotta sekä työhön orientoituvaa että työssä jo oppivaa S2-oppijaa voidaan auttaa tehokkaasti, mallia tulisi edelleen kehittää työelämän vuorovaikutustilanteista tehdyn ja tehtävän tutkimuksen perusteella niin, että S2-oppija saa välineitä vuorovaikutuksen tietoiseen havainnoimiseen ja harjoitteluun (ks. myös Suni 2011: 8, 21; Komppa ym. 2014; Komppa 2015: 178; Virtanen 2017: 84–89; Maahanmuuttajalääkäriin opintopolku 2019). Työelämässä toimivien maahanmuuttajien ammatillisen kielitaidon haltuunotto näyttää rakentuvan työtovereiden antaman tuen varassa (Suni 2010: 52). Kielikoulutuksen tehtävä olisi opettaa keinoja tämän tuen tietoiseen hyödyntämiseen eli Strömmerin (2017: 71) sanoin harjaannuttaa oppija tunnistamaan oppimisen mahdollisuuksia ympäristössään.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (OKM 2019: 30) tavoittelee sitä, että joustavat ja yksilölliset opintopolut ja tutkinnot mahdollistavat jatkuvan oppimisen elämän eri tilanteissa. Digitaalisia osaamismerkkejä olisi mahdollista käyttää jatkuvan oppimisen jäsentämisessä, kun niillä tunnistetaan ja tunnustetaan nimenomaan työelämässä tarvittavaa osaamista.

Mikä on korkeakoulujen tehtävä maahanmuuttajien kielenopetuksessa? Opetus- ja kulttuuriministeriön raportissa *Maahanmuuttajien koulutuspolut ja integrointi: Kipupisteet ja toimenpide-esitykset III* (OKM 2019: 31) todetaan: “Korkeakoulutettujen maahanmuuttajien työllistymisen ja koulutuspolkujen nopeutumisen suurena esteenä on suomen ja ruotsin kielen kurssien vähäinen tarjonta. Erityisesti niukkuus kohdistuu vaativampiin kursseihin ja ammattisanastoon keskittyviin opetusjaksoihin.” Step2Job-hankkeen kanssa samanaikaisessa Jyväskylän yliopiston INTEGRA-hankkeessa korkeakoulutettujen ja korkeakoulukelpoisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutus on tuotu yliopistoon. Ta-

voitteena on ollut kielitietoinen opetus, jossa yliopiston kieli- ja sisältöopinnot integroidaan. (Lehtonen & Reiman 2019) Step2Job-hankkeen perusteella korkeakoulujen kieli-keskuksille luonteva rooli toteuttaa yhteiskunnallista tehtävänsä olisi järjestää korkeakouluetuille maahanmuuttajille systemaattista työelämään orientoivaa ja työssä tapahtuvaa oppimista tukevaa kielikoulutusta.

Lähteet

- Asetus opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 1998/968. Finlex. [lainattu 3.5.2019]. Saatavilla: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980986#L3P9>
- Brauer, Sanna (2019). *Digital Open Badge-Driven Learning – Competence-based Professional Development for Vocational Teachers*. Acta Universitatis Lapensis 380. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Eteläpelto, Anneli & Katja Vähäsantanen (2008). Ammatillinen identiteetti persoonallisena ja sosiaalisena konstruktiona. Teoksessa: *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja*, 26–49. Toim. Anneli Eteläpelto & Jussi Onnismaa. Vantaa: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura.
- Hakkarainen, Kai & Sanna Järvelä (1999). Tieto- ja viestintätekniikka asiantuntijaksi oppimisen tukena. Teoksessa: *Oppiminen ja asiantuntijuus. Työelämän ja koulutuksen näkökulmia*, 241–256. Toim. Anneli Eteläpelto & Päivi Tynjälä. Helsinki: WSOY.
- Holmes, Leonard (2013). Competing perspectives on graduate employability: possession, position or process. *Studies in Higher Education* 38(4), 538–554. Saatavilla: <https://doi.org/10.1080/03075079.2011.587140>
- Jäppinen, Tuula (2011). Suomen kielen taidon riittävyys yritysten aikapaineisissa puhetilanteissa esimiesten ja työharjoittelijoiden kuvaamana. *Puhe ja kieli* 31(4), 193–214.
- Kela, Maria & Johanna Komppa (2011). Sairaanhoidajan työkieli – yleiskieltä vai ammattikieltä? Funktionaalinen näkökulma ammattikielen oppimiseen toisella kielellä. *Puhe ja kieli* 31(4), 173–192.
- Komppa, Johanna, Tuula Jäppinen, Marja Herva & Taija Hämäläinen (2014). Korkeakoulutuksen ammatilliset suomi toisena kielenä -viitekehykset. *AATOS-artikkelit 16*. Helsinki: Metropolia ammattikorkeakoulu. Saatavilla: URN:ISBN:978-952-6690-12-4.
- Komppa, Johanna (2015). Työnantajan odotukset, työntekijän vastuu ja työyhteisön tuki. Näkökulmia korkeakoulutettujen maahanmuuttajien ammatillisen suomen oppimiseen. *AFinLa-E: Soveltavan Kielitieteen Tutkimuksia* 8, 168–185.
- Lave, Jean & Etienne Wenger (1991). *Situated Learning. Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehtonen, Tuija & Nina Reiman (2019). Kotoutumiskoulutus muuttaa muotoaan: akateemisia taitoja rakentamassa. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta* 10(5).
- Maahanmuuttajalääkäriin opintopolku (2019). *Hankkeen loppuraportti ja toimintamalleja*. Saatavilla: <https://research.uta.fi/maahanmuuttajalaakarit/>
- Matinheikki-Kokko, Kaija (2007). Monikulttuurisuuden haasteet työelämässä. Teoksessa: *Työ, identiteetti ja oppiminen*, 64–88. Toim. Anneli Eteläpelto, Kaija Collin & Jaana Saarinen. Helsinki: WSOY oppimateriaalit.
- OKM, Opetus- ja kulttuuriministeriö (2019). *Maahanmuuttajien koulutuspolut ja integrointi. Kipupisteet ja toimenpide-esitykset III*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2019: 1. Saatavilla: http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161285/OKM_1_2019_Maahanmuuttajien%20koulutuspolut.pdf?sequence=1&isAllowed=y9
- OPH, Opetushallitus (2012). *Aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutuksen opetussuunnitelman perusteet*. Opetushallitus. Saatavilla: https://www.oph.fi/saadokset_ja_ohjeet/opetussuunnitelmien_ja_tutkintojen_perusteet/maahanmuuttajien_koulutus#Aikuisten%20maahanmuuttajien%20kotoutumiskoulutus
- Suni, Minna (2010). Työssä opittua: työntekijän näkökulma ammatilliseen kieli- ja viestintätaitoonsa. Teoksessa: *AFinLa-E: Soveltavan Kielitieteen Tutkimuksia* 2, 45–58. Saatavilla: <https://journal.fi/afinla/article/view/3875>

*Step2Job – akateemisten S2-oppijoiden
kielitaitoa kehittämässä*

- Suni, Minna (2011). Missä ja miten maahanmuuttajat kehittävät ammatillista kielitaitoaan? *Ammattikasvatuksen aikakauskirja* 2, 8–22. Saatavilla: https://akakk.fi/wp-content/uploads/Aikak_2011_2_lehti.pdf
- Step2Job (2019). *Step2Job – Työuralle osaamista tunnistamalla* -verkkosivu. [lainattu 25.4.2019]. Saatavilla: <https://www.ulapland.fi/FI/Yksikot/Koulutus--ja-kehittamispalvelut/Uraohjauspalvelut/Step2Job---Korkeakoulutettujen-maahanmuuttajien-uraohjaus>
- Strömmer, Maiju (2017). *Mahdollisuuksien rajoissa. Neksusanalyysi suomen kielen oppimisesta siivoustyössä*. Jyväskylä studies in humanities 336. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Tervola, Maija, Anneli Pajunen, Seppo Vainio, Mari Honko & Kari Mattila (2015). Maahanmuuttajataustaisten lääkäreiden suomen kielen taito laillistamiskoulutuksessa. *Duodecim-aikakauskirja*, 131(4), 339–346.
- Tynjälä, Päivi (1999). Konstruktivistinen oppimiskäsitys ja asiantuntijuuden edellytysten rakentaminen koulutuksessa. Teoksessa: *Oppiminen ja asiantuntijuus. Työelämän ja koulutuksen näkökulmia*, 160–179. Toim. Anneli Eteläpelto & Päivi Tynjälä. Helsinki: WSOY.
- Valkonen, Tarja (2003). *Puheviestintätaitojen arviointi: näkökulmia lukiolaisten esiintymis- ja ryhmätaitoihin*. Jyväskylä Studies in Humanities 7. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Virtanen, Aija (2017). *Toimijuutta toisella kielellä*. Jyväskylä Studies in Humanities 311. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kuva-sanakortistoesimerkin kuvat

Wikimedia Commons 2009 ja 2019. Hakusanat *ambu* ja *EKG*. <https://commons.wikimedia.org>.
Max Pixel 2019. Hakusanat *rehabilitation* ja *ultrasound*. <https://www.maxpixel.net>.